

Historianopetuksen muutos venäläisittäin

Simo Mikkonen

Millaista historiaa lapsille tulisi opettaa? Siinä kysymys jota Venäjällä pohditaan parhailaan oikein toden teolla. Presidentti Vladimir Putin pisti pohdinnolle vauhtia ilmoittamalla helmikuussa 2013 tilaavansa historian oppikirjasarjan, joka olisi vapaa ristiriitaisista tulkintoista ja tyyllillisesti siistitty. Lisäksi uusi kirjasarja korvaisi kaikki aikaisemmat historian oppikirjat. Prosessissa keskeisessä roolissa olleen Venäjän tiedeakatemian Venäjän historian instituutin varajohtaja Sergei Zhuravlevin mukaan nykyiset valtion tuottamat oppikirjat ovat tasoltaan vain tyydyttäviä. Merkittävimpana puutteena niissä on kuitenkin ristiriitaiset tulkinnat ja selkeiden päämäärien puute.

Uudistuksen keskeinen taikasana onkin yhtenevä käsitys Venäjän historiasta. Uudistusta ajavien tahojen mukaan oppikirjasarjan tulisi poistaa monitulkintaisuus. Ohjeistuksessaan historian oppikirjauudistuksesta vastaavalle työryhmälle Putin totesi keväällä 2013, että oppikirjassa tulisi olla yksi näkemys ja sen tulisi esittää virallinen arvio kulloisestakin tapahtumasta. Putin mainitsi myös sanan ”kanonisointi” kuvatessaan tulevan oppikirjasarjan tavoitteita. Työn poliittista luonnetta alleviivaa työryhmän koostumus. Sen johtoon asetettiin Duuman puheenjohtaja Sergei Naryshkin. Vaikka virallisesti historianopetuksen uudistamistyö annettiin vuonna 2012 perustetun ”Venäläisen historiallisen yhdistyksen” tehtäväksi, sattuu Naryshkin olemaan myös yhdistyksen puheenjohtaja.

Muutamissa haastatteluissa Venäjän Opetus- ja tiedeministeriön edustajat ovat etäännyttäneet itsensä projektista ja osoittaneet Historiallisen yhdistyksen huolehtivan historianopetuksen uudistamisesta. Historiallinen yhdistys ei kuitenkaan ole kansalaisyhteiskunnan tuote, vaan selkeän valtiollinen organisaatio. Lisäksi Venäjällä oppikirjoista vastaa nimenomaan Opetus- ja tiedeministeriö. On kuitenkin merkillepantavaa, että projektista pyritään antamaan kuva koko kansan yhteisenä hankkeena. Legitimiteettiä onkin haettu hyväksyttävällä uusi järjestely erilaisissa kansalle järjestetyissä tilaisuuksissa, joissa on ollut läsnä milloin sotaveteraaneja, milloin puolestaan historianopettajia ja oppilaiden vanhempia. Tilaisuuksia on kerrottu järjestetyn 40 alueella. Putinin hallinto on omaksunut erilaisia ”suoran demokratian” malleja, jotka usein haikahtavat populismille. Esimerkki tällaisesta ovat vaikkapa Putinin vuosittaiset puhelintunnit, joissa Putin vastaa suorana kansalaisten puhelimitse esittämiin kysymyksiin.

On sinänsä varsin luonnollista, että opetussuunnitelmiin liittyy politiikkaa. Koululaitos on Venäjälläkin valtiollinen ja opetussuunnitelmat ovat kouluille yhteisiä. Suomeen verrattuna prosessi on kuitenkin varsin keskusjohtoinen. Historianopetuksesta vastaavan työryhmän jäsenenä on useita tiedeakatemian ja johtavien moskovalaisten yliopistojen johtohenkilöitä. Nämä historianlaitosten johtajat on laitettu mediassa markkinoimaan tulevaa historianopetuksen uudistusta poliittikkojen asemasta, luultavasti siksi että uudistuksen tieteellisyys korostuisi poliittisten päämäärien sijaan. Esimerkiksi työryhmässä vaikuttanut Venäjän tiedeakatemian Venäjän historian instituutin johtaja Aleksander Tshubarjan luonnehti projektia ”absoluuttisen tasapainotetuksi, joka on työstetty käytännössä yhteiskunnallisen konsensuksen pohjalta”. Kriitikot ovat olleet prosessista toista mieltä.

Valtiollinen historiakäsitys

Mediassa historianopetuksen uudistamishankkeesta keskiössä on ollut oppikirjauudistus. Hanke kuitenkin on paljon oppikirjaa laajempi asia, ainakin tavoitteiden osalta. Metodologisen työn tärkeyttä on korostettu oppimateriaalin rinnalla. Tällä on tarkoitettu sitä, että opettajille annetaan ohjeet siitä, miten Venäjän historian ongelmakohdat tulee opettaa. Yksi osa työryhmän työtä onkin ollut poimia Venäjän historian opetuksesta ne ongelmakohdat, jotka kaipaavat erityishuomiota. Lopulliseen Putinille marraskuun alussa luovutettuun versioon jäi 20 tällaista ristiriitaista osiota. Osioista 10 käsittelee neuvostoaikaa ja suuri osa muista liittyy venäläistämistoimenpiteisiin eri aikoina. Työryhmän mukaan tapa millä historiallinen tieto nykyisin esitetään, on johtanut siihen, että ”lapset eivät useinkaan yksinkertaisesti ymmärrä ajankohtaisia asioita”. Työryhmän jäsenet ovat eri yhteyksissä pyrkineet korostamaan, että kyse ei ole eri tulkintojen tukahduttamisesta, vaan ennen kaikkea virheellisten historiallisten faktojen karsimisesta.

Uudistuksessa korostuikin yhden totuuden politiikka. Tiedeakatemian Zhuravlev esimerkiksi totesi eräässä lehtihaastattelussa, että oppikirja tulisi kertomaan ”tieteellisen totuuden” Tshetshenian sodasta, sekä Etelä-Ossetian että Abkhasian historiasta. Moskovan yliopiston historiallisen tiedekunnan dekaani Sergei Karpov puolestaan totesi, ettei ole syytä pelätä sitä, että tehdyt historian tulkinnat ja Venäjän geopoliittiset intressit osuvat yhteen. Myöhemmin työryhmän edustajana puhunut Denis Sekirinski vielä totesi historian olevan osa julkista diplomatiaa ja oppikirjauudistuksen olevan osa tätä suuntausta. Sergei Zhuravlev oli vielä selväsanaisempi. Hän totesi, että koska koulut ovat valtion instituutio, haluaa valtio esittää näkemyksensä omasta historiastaan. Johtavien historian tutkimuslaitosten erittäin arvovaltaiset edustajat siis esittävät, että objektiivisen tiedon saaminen menneisyydestä on mahdollista, että historian tulisi tukea päivänpolitiikkaa ja että tämän tulisi vielä olla keskeinen osa historianopetusta.

Historianopetukseen on ladattu varsin paljon odotuksia. Odotusten takana täytyykin olla tietynlainen historiakäsitys, muutoin sen opetukseen ja opiskeluun tuskin oltaisiin valmiita panostamaan näin merkittävästi. Odotusten takana piilevästä historiakäsityksestä saa jonkinlaisen kuvan tarkastelemalla niitä tavoitteita ja odotuksia, joita uudelle historianopetukselle on asetettu. Tärkeimpänä näistä tavoitteista esille nousee patrioottisuuteen kasvattaminen. Venäjällä nationalismi sanalla on negatiivinen kaiku ja yhdistetään usein natsi-Saksaan. Muutoin patrioottisuus on käytännössä synonyymi nationalismille. Putin korosti historianopetuksen tärkeyttä ottamalla esille että ”nuoret eivät muutoin ymmärrä, millaisessa maassa he elävät, eivätkä tunne yhteyttä aiempiin sukupolviin”. Hän tarkensi, etteivät he ymmärrä Suuren Isänmaallisen Sodan (1941–1945) veteraanien uhrauksia. ”Olisi suotavaa tähdentää vapautusotien yleistä sankaruutta [– –]. Pitää alleviivata kansan urotekoja esimerkkeinä korkeasta isänmaallisuudesta ja uhrautumisesta isänmaan nimissä”, Putin totesi.

Valtion ja kirkon uutta liittoa Venäjällä korostivat Venäjän ortodoksisen kirkon patriarkka Kirillin kommentit oppikirjauudistuksesta. Kirill korosti, että ”yhtenäisen tulkinnan tulisi korostaa niitä, jotka ovat uhranneet henkensä Venäjälle, jotka ovat tuoneet kunniaa Venäjälle, olivat he sitten tsareja, poliitikkoja, tiedemiehiä, kenraaleita, pappeja tai älymystöä”. Kirill katsoi, että tällainen opetus poistaisi sellaiset ihmiset, jotka viittaisivat halveksuvasti omaan maahansa ja kansaansa. Putinin ja Kirillin kommenteissa kuului selkeitä kaikuja paluusta suurmieshistoriaan, jossa kansa kunnioittaa maataan ja sen johtajia. Duuman varapuhemies Ljudmila Shevtsova toi tämän saman esiin puhuen uudesta patrioottisen kasvatuksen menetelmästä, ”rakkaudesta Venäjään tiedon kautta”.

Suurmieshistorian ohella myös kansakunnan rooli on voimakkaasti läsnä historianope-

tuksen tulevaisuudensuunnitelmissa. Venäjän kohdalla tosin kansallisvaltio ei ole poliittisesti korrekki termi. Venäjä on monikansallinen valtio ja osittain juuri siksi korostetaan mieluummin valtiota kuin kansakuntaa, tästä esimerkkinä juuri patriotismi. Valtion roolia oli kuitenkin tarkoitus entisestään korostaa. Työryhmän esityksessä painotettiin, että oppikirjasarja tulee korostamaan Venäjän historian jatkuvuutta. Se tulee osoittamaan, miten ”Venäjän kohtalo on muovautunut sovussa eri kansojen, traditioiden ja kulttuurien kesken”. Myös mediassa esitettyjen arvioiden mukaan projektin keskeinen tavoite on kuvata Venäjän historia jatkuvana kansallisen identiteetin kehittymisen prosessina.

Historia siis nähdään hyvin voimakkaasti maailmankatsomusta kehittävänä oppiaineena. Työryhmän lausunnossa korostettiin historian olevan peräti ”voimakas instrumentti kasvavien sukupolvien maailmankatsomuksen ja ideologian muovaamiseen”. Erona esimerkiksi suomalaisen historianopetukseen on kuitenkin se, Venäjällä tämä maailmankatsomus on hyvin yksiselitteinen ja patriotismin läpäisemä. Lisäksi historiakäsityksen ytimessä näyttäisivät olevan erittäin voimakkaasti faktat, eivät tulkinnat, oivaltaminen tai kriittisyys. Mediassa nostettiin esille huolestuneita vertauksia 1930-lukuun, jolloin Stalin osallistui henkilökohtaisesti historianoppikirjojen kirjoittamiseen ja menneisyyden manipuloimiseen. Työryhmä pyrki kiistämään yksiselitteisesti sen, ettei nyt ole kyse vastaavanlaisesta toiminnasta ja korosti hankkeen tieteellisyttä ja pohjautumista todistettaviin faktoihin.

Kenen historiaa?

Valtiollinen ulottuvuus näkyy voimakkaasti myös sanamuodoissa, joita uudistuksesta käytetään. On puhuttu historian opetuksen ”yhdestä standardista”, ”yhdenmukaistamisesta” ja ”yhtenäisestä käsityksestä”. Putinin alun perin mainitsema ”kanonisointi” on prosessin edessä jätetty pois ja johtavien oppineiden suulla on korostettu moneen otteeseen, että eriävät näkemykset ovat edelleen sallittuja. Näiden väitteiden uskottavuutta kuitenkin syö samojen henkilöiden esittämät näkemykset siitä, miten historian keskeinen tavoite on ruokkia patriottisuuden tunnetta sekä kunnioitusta isänmaata ja sen historiaa kohtaan. Mediassa työryhmän näkemystä aktiivisesti esille tuonut tiedeakatemian Zhuravlev painotti presidentin ymmärtävän, että Venäjän historia voi olla Venäjää ja sen kansaa koossapitävä voima, tai yhtä hyvin repiä sen kansallisiin ja alueellisiin osiin. Zhuravlev korostikin, että yhtenäinen käsitys historiasta on tärkeä askel tiellä yhteiskunnalliseen konsensukseen.

Kukaan tuskin kiistää sitä, etteivätkö Venäjän ongelmana ole lukuisat eri käsitykset erityisesti maan viimeisen vuosisadan tapahtumista. On kuitenkin kyseenalaista, että valtio määrittelee sen, mikä tulkinta lopulta tulee vallitsevaksi, olkoonkin että työryhmässä mukana olleet tiedemaailman edustajat korostivat näkemyksen pohjautuvan tiedemaailman konsensukselle. Tieteen ja politiikan liitosta syntynyt konsensus oli selkeän Moskova-keskeinen. Alueiden ja eri kansallisuuksien ongelmat nousevat tulkinnoissa voimakkaasti esille. Poliittinen korrekkius heijastui monissa työryhmän esittämässä näkemyksissä, lähtien Rurikin dynastiasta ja Kiovan Venäjän muotoutumisesta 800-luvulla. Virallisen tulkinnan mukaan tämä oli monikansallinen prosessi, jossa oli mukana baltteja, slaaveja, suomalaisia ja turkkilaisia kansoja. Ei-venäläisten kansojen edustajat ovat kuitenkin katsoneet työryhmän tulkintojen olevan täysin Pietari- ja Moskova-keskeisiä.

Erityisen ongelmallinen ja tulkinnanvarainen osuus on eri kansojen liittyminen Venäjään ja Neuvostoliittoon 1800- ja 1900-luvuilla. Työryhmän näkemyksissä korostuvat keskuvallan toimet ja toisaalta suhteet eri vähemmistöjen eliittiin. Tshubarjan työryhmästä totesi haastattelussa, että useat Venäjän naapurimaat näkivät neuvostoajan kolonialismina, mutta tätä Tshubarjan piti virhetulkintana. Asiat siis tiedettiin parhaiten Moskovassa. Ilmei-

sesti tällä myös viitattiin työryhmän mainitsemaan kulttuurihistorian aspektiin. Vaikka työryhmässä esitettiin varovaisia toiveita siitä, että uusi oppikirja löytäisi tiensä myös Venäjän naapurimaiden opetukseen, on vaikea uskoa, että yksikään entinen neuvostomaa olisi valmis hyväksymään Moskovan kanonisoidua versiota 1900-luvun tapahtumista.

Historiakuvan Moskova-keskeisyys näkyi myös työryhmän kokoonpanossa. Tshubarjan listasi työssä mukana olleita asiantuntijoita, jotka olivat käytännössä kaikki Moskovasta. Mukana oli ensisijaisesti tiedeakatemian eri osaston asiantuntijoita, muutamia asiantuntijoita Moskovan valtionyliopistosta ja Venäjän valtiollisesta humanistisesta yliopistosta. Kaikkiaan 17 miestä, ei ensimmäistäkään naista tai alueiden edustajaa. Ainakin nimien perusteella kaikki myös kuulostivat etnisesti venäläisiltä.

Uuden historianopetuksen sisällöistä

Haastattelussa työryhmän tavoitteista Tshubarjan katsoi patrioottisuuden ja historian oppimisen kuuluvan yhteen: ”Jos oppilas valmistuessaan on löytänyt vastaukset historian vaikeisiin kysymyksiin, ei silloin ole ongelmaa patrioottisen kasvatukseenkaan kanssa”. Hän jatkoi, että ”ylpeys omaa maata kohtaan ei poissulje vaikeiden prosessien ymmärtämistä”. Ymmärtämisen helpottamiseksi työryhmä ei ollut ainoastaan uudistamassa oppikirjoja, vaan ylipäänsä opetusmenetelmiä. Tarkoituksena olikin laatia ohjeet eri kokonaisuuksien opettamiseksi. Venäjän tiedeakatemian Venäjän historian instituutin johtaja Juri Petrovin mukaan uudistukseen pitäisi auttaa koululaista ”muodostamaan sisäinen vakaumus, että historia meni juuri näin, ja torjua muut tulkinnat”.

Työryhmälle oli ilmeistä, että historia on ennen kaikkea tietopohjainen aine, joka rakentuu sisällöistä. Tulkintojen tekemisen taitoa ja erilaisten ajattelutaitojen kehittämistä tuskin edes mainittiin. Tämä kävi ilmeiseksi, kun Tshubarjan kuvasi työryhmän työtä 1900-luvun historian osalta mainiten, ettei työryhmällä ollut aina yhtenevää käsitystä. Esimerkiksi osiossa, jossa käsitellään vuosia 1929–1941, eri nimivaihtoehtoja olivat ”stalinistinen sosialismi” ja ”modernismin neuvostovariantti”. Lopulta osio nimettiin ”Neuvostoliitto vuosina 1929–1941”. Perusteluna tähän oli Tshubarjanin mukaan se, että oppikirjaan saatiin mahtumaan aikakauden kaikki (!) eri piirteet: teollistuminen, kollektivointi ja vainot. Kovin uudenaikaisena ei työryhmän historiakuva voi pitää, siinä määrin sisältöjä korostettiin taitojen ja tulkintojen kustannuksella.

Kriittinen haastattelija kysyikin Tshubarjanilta, että jos kaikki laitetaan yhteen oppikirjaan, niin missä onkaan se yksitulkintaisuus. Tähän mies vastasi, että historian tehtävä onkin opettaa lasta arvioimaan menneisyyttään objektiivisesti. Suomessa opetussuunnitelmat ovat hylänneet menneisyyden objektiivisen tarkastelun jo kauan sitten. Historia on tulkintoja, ei faktoja menneisyydestä. Näyttäisi siltä, että Venäjällä keskeinen pyrkimys on välittää oppikirjan tulkinta suoraan lukijalle. Monessa käänteessä korostettiin, että kirjan tulee olla ”hyvää venäjän kieltä”, ajatus jonka Putin itse oli lausunut ja jota työryhmä useaan otteeseen toisti.

Historiantutkimuksen edustajat tuntuvat olevan hankalassa välikädessä historianopetuksen uudistamistyössä. Putinille marraskuun alussa luovutetussa loppuraportissa, jonka on tarkoitus toimia uudistuksen pohjana, uudistustarve perustellaan historiantutkimuksen kehityksellä ja uuden tiedon kasautumisella. Uudistaminen olisi siis tieteellisesti perusteltua. Lukuisat lausunnot kuitenkin osoittavat poliittisen ohjauksen olevan varsin voimakasta. Tällöin puhe siitä, miten uusimmat tieteelliset tulkinnat tulevat muodostamaan kouluopetuksen pohjan, muuttuvat kyseenalaisiksi tieteen ja politiikan rajan ollessa erittäin häilyvä.

Työryhmän raportissa poliittinen ohjaus näkyy esimerkiksi työryhmän tavoitteena poistaa ristiriidat historiallisten tapahtumien tulkinnosta. Tämä koskee erityisesti aluesidonnaisia tulkintoja. Aluepolitiikka on Putinille poliittisesti erittäin tärkeä aihe ja sen voimakas esilletuominen raportissa heijastelee poikkeuksellisen vahvasti päivänpolitiikkaa. Tieteellisen historian tutkimuksen tavoitteena ei voi olla aluepolitiikan tukeminen, kuten raportista on johdettavissa.

Työryhmän raportti Venäjän tulevasta historianopetuksesta sisältää yksitulkintaisuudesta huolimatta myös positiivisia piirteitä. Raportin mukaan historiallisia prosesseja lähestytään useista eri näkökulmista ja esille on tarkoitus nostaa taloudellisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä, vallan ja kansan suhdetta, kirkon ja hengellisten oppineiden roolia sekä kulttuurin ja taiteiden merkitystä. Myös historiallisten toimijoiden tarkoituseriä on tarkoitus tarkastella monipuolisesti eri näkökulmista ja käyttää tarkastelussa erilaista lähteaineistoa.

Uudistukseen liittyy itse oppikirjauudistuksen ohella työryhmän esitys sähköisten aineistojen lisäämisestä. Tarkoituksena on tuottaa internetiin kartta-aineistoja, dokumentteja ja kuvamateriaalia opetuksen tueksi. Nämä uudistukset on helppo markkinoida tärkeinä ja välttämättöminä. Ne ovat kuitenkin mediassakin jääneet historian poliittisten uudistusten varjoon huolimatta niiden tarpeellisuudesta.

Lopulta lähestymistapa historiaan on kuitenkin varsin perinteinen siinä, että Venäjän historian opetus on tiukasti erotettu maailmanhistoriasta, joka opetetaan erikseen. Työryhmä tosin korostaa Venäjän historian opetuksen synkronoimista maailmanhistorian kehitykseen ja esittää, että tämän työn valmistuttua on tarkoitus keskittyä maailmanhistorian opetuksen uudistamiseen.

Työryhmän ehdotuksen mukaan historiaa opetettaisiin kronologisesti edeten. Opetus alkaisi viimeistään kuudennelta luokalta jatkuen aina viimeiseen, eli yhdennelletoista luokka-asteelle. Kronologia etenee luokka-asteiden mukaan siten, että esimerkiksi kuudennella luokalla käydään Venäjän kehitys muinaisesta Venäjästä aina 1500-luvulle. Yhdeksännellä luokalla taas käsitellään 1800-luvun keisarikunta aina ensimmäiseen maailmansotaan asti. Kymmenennellä luokalla käydään viidessä erillisessä osassa lävitse liki sata vuotta historiaa ensimmäisen maailmansodan alusta aina vuoden 2012 vaaleihin asti. Yhdennelletoista luokalla on tarkoitus asettaa Venäjän historia maailmanhistorian kontekstiin, johon liittyy ilmeisesti myös koko kouluajan historian kertaaminen.

Työryhmän standardina esittelemä rakenne, joka toimisi kaiken Venäjän historianopetuksen pohjana sisältää paitsi kuvauksen opetettavasta aikakaudesta myös suuren määrän tärkeitä tapahtumia vuosilukuineen sekä pitkän liudan tärkeitä pidettyjä nimiä. Historiantutkijan silmiin tämä vuosilukujen ja nimien marssittaminen on ristiriidassa aiemmin esitetyn monipuolisen historianäkemyksen kanssa. Yksin 1800-luvun osion nimelistassa on 56 poliittista tai sotilaallista toimijaa, 57 kulttuurialan toimijaa, 22 tiedemiestä, sekä lisäksi joukko tutkimusmatkailijoita, mesenaatteja ja teollisuusjohtajaa. Tärkeitä vuosilukuja ja tapahtumia oli listattu 63. Tällaiset määrät käytännössä suuntaavat historianopiskelun faktoihin. Myös opettajien on melko vaikeaa lähteä suuntaamaan opetusta laajempiin kokonaisuuksiin tai tulkintoihin niin halutessaan. Hyvistä aikeista huolimatta historianopetuksen uudistus näyttäisi vajoavan samaan suohon, jossa suomalainenkin historianopetus on takavuosina joutunut rypemään tuntimäärien pysyessä samana mutta opettavien sisältöjen koko ajan lisääntyessä.

Lopullista arviota Venäjän historianopetuksen suunnasta on tietysti vaikea antaa ennen kuin ratkeaa, korvaako Putinin asettaman työryhmän näkemys historianopetuksesta aiemat ja tuleeko käyttöön todella vain yksi ainoa oppikirjasarja. Kriitikot ovat toisaalta olleet erittäin huolissaan uudistuksesta ja nähneet siinä jopa totalitarismin piirteitä. Toisaalta

monet ovat kuitenkin korostaneet, että on jopa naurettavaa nähdä näin paljon vaivaa historianopetuksen uudistamiseksi, kun nuoret kuitenkin oppivat historiaa enimmäkseen koulun ulkopuolella, erityisesti elokuvista ja televisiosarjoista.

Uudistus kuitenkin etenee. Uuden oppikirjan kaavailtiin vielä keväällä 2013 ilmestyvän jo vuoden 2014 aikana. Nyt aikatauluksi on kuitenkin asetettu puhujasta riippuen joko 2015 tai 2016. Työryhmä on saanut kirjoitettua loppuraportin joka on marraskuussa 2013 Putinin arvioitavana. Mahdollisten korjausten jälkeen on tarkoitus julistaa kilpailu, jossa osallistujat pääsevät esittämään ehdotuksensa uudeksi kirjasarjaksi. Uusien oppikirjojen kirjoittajina täytyy tämän hetkisen tiedon mukaan olla vähintään kolme henkilöä: ”Ammattihistorioitsija, journalisti ja historianopettaja”. Nähtäväksi jää, milloin kilpailu julistetaan ja millaiset kilpailun ehdot lopulta tulevat olemaan. Varmalta kuitenkin näyttää se, että historian tulkinnallisuus ei Venäjän historianopetuksessa tule olemaan kovinkaan korkeassa kurssissa.

Työryhmän esitys on löydettävissä venäjäksi esimerkiksi venäläisen historiallisen yhdistyksen sivuilta: http://rushhistory.org/?page_id=1219

Simo Mikkonen on yliopistotutkija ja yleisen historian dosentti Jyväskylän yliopistossa.